

ხათუნა ბაინდურაშვილი

კ. კველიძის სახელობის
საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი,
საქართველო
baindurashvilikhatuna@yahoo.com

„ჯამი აბასი“-სა (ხეც. S-174) და ქართულად დანერგილი სპარსული ოთხთავის (ხეც. S-16) პოლიტიკურ- იდეოლოგიური და პრაქტიკული მნიშვნელობისთვის

კვლევის მიზანია საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცული ორი კოდექსის – S-174-სა და S-16-ს ისტორიული და რელიგიურ-პოლიტიკური თვალსაზრისით შესწავლა. ჩვენი ამოცანაა დავადგინოთ ფარსადან გორგიჯანიძის მიერ თარგმნილი „ჯამ-ი აბასი“-სა (ხეც. S-174) და ქართულად დაწერილი სპარსული ოთხთავის (ხეც. S-16) ისტორიული და იდეოლოგიური მნიშვნელობა; განვსაზღვროთ მათი პრაქტიკული დანიშნულება.

საქართველო საგარეო პოლიტიკური ვითარებიდან გამომდინარე, ყოველთვის იყო სხვადასხვა რელიგიების ლოკალიზების ადგილი. VIII საუკუნის 30-იანი წლებიდან მოყოლებული ქართველებს აქტიური პოლიტიკური, კულტურული და იდეოლოგიური კონტაქტები აქვთ მუსლიმ აღმსარებლებთან. აქედან გამომდინარე, ჩვენში ქრისტიანული და მუსლიმური რელიგიების პოლემიკას მრავალი საუკუნის ისტორია აქვს. „ცივილიზაციათა დიალოგის“ ეს მოვლენა განსაკუთრებულ კვლევას საჭიროებს, რადგან იგი ნათლად წარმოაჩენს: ისტორიის სხვადასხვა ეტაპზე ქართველების რელიგიურ-პოლიტიკურ ურთიერთობებს მეზობელ მუსლიმურ სახელმწიფოებთან (ირანი, ოსმალეთი); საუკუნეების განმავლობაში ქართულ სოციალურ დაგროვილ ცოდნას ისლამის რელიგიის შესახებ და ქართველების დამოკიდებულებას ისლამთან და მის მატარებელ

ხალხთან. რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია, მიგვაჩნია, რომ ამ ტიპის კვლევები დიდწილად განსაზღვრავს თანამედროვე ეტაპზე კონფესიათა შორის მშვიდობიანი თანაარსებობის დაგეგმვასა და წარმართვას.

წინამდებარე ნაშრომი ეხება საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცული ორი კოდექსის – S-174-სა S-16-ს ისტორიული და რელიგიურ-პოლიტიკური მიმართულებით კვლევას. ჩვენი მიზანია დავადგინოთ ფარსადან გორგიჯანიძის მიერ თარგმნილი „ჯამი ახასი“-სა (ხეც. S-174) და ქართულად დაწერილი სპარსული ოთხთავის (ხეც. S-16) ისტორიული და იდეოლოგიური მნიშვნელობა; განვსაზღვროთ მათი პრაქტიკული დანიშნულება.

აღმოსავლეთ საქართველოში არსებული რელიგიური ვითარების შესწავლის თვალსაზრისით განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ქართლში როსტომ ხანის (1632-1658) მმართველობის პერიოდი. XVII ს. 30-იანი წლებიდან სეფიანთა ირანის მიერ აღმოსავლეთ საქართველოს მიმართ გატარებული პოლიტიკა ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში რატომღაც „კომპრომისად“ არის მიჩნეული, რადგან „გურჯისტანის ვალის“ ტიტულითა და გამუსლიმების პირობით ტახტი ბაგრატიონთა დინასტიის ხელში რჩებოდა. ამ ე. წ. „კომპრომისული პოლიტიკის“ თვალსაჩინო ნიმუშია როსტომ ხანის მოღვაწეობა. სამეცნიერო კვლევებში აქცენტი გაკეთებულია როსტომის მიერ ეკლესია-მონასტრების აღდგენით სამუშაოებზე და ამით მისი დამსახურება, ვფიქრობთ, ერთგვარად იდეალიზებულია.

როსტომის დროს ქართლში ქრისტიანობა ოფიციალურად არ იკრძალებოდა და არც იდევნებოდა. თუმცა, ქართული საისტორიო ნარატივების¹ გადმოცემებით მუსლიმურად აღზრდილი როსტომ ხანი ყველანაირ პირობას ქმნიდა იმისთვის, რომ მაღალი ფეოდალური ფენის წარმომადგენლებს ისლამი მიეღოთ, რაც დაწინაურებისთვის აუცილებელი პირობა იყო. ეს კი ისლამის აღიარებისთვის ირიბი

¹ ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი, ქართლის ცხოვრება, II, თბ., 1959, გვ. 424-426; ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, IV, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ., 1973, გვ. 438-439, 442-443.

ზეწოლა იყო. ცხადია, აღზრდა-მენტალიტეტით მუსლიმი მეფის ყოფნა ქართლში ისლამს მეტ პრესტიჟს სძენდა და მის „პოპულარობას“ განაპირობებდა.¹

როსტომ ხანის რელიგიური პოლიტიკის შედეგად ქართლში ერთდროულად, ერთმანეთის პარალელურად ხდებოდა როგორც საქორწინო, ასევე დაკრძალვის ქრისტიანული და მუსლიმური რიტუალების შესრულება. მაგალითად, ქართლში როსტომის პირველი ქორწინების რიტუალი შედგა მუსლიმურადაც და ქრისტიანულადაც;² როსტომი მუსლიმებთან აცხადებდა, რომ იგი მუსლიმი იყო, თავისი ცოლის თანდასწრებით კი პირჯვარს იწერდა;³ ფარსადან გორგიჯანიძის ცნობით, როსტომის შვილობილის – ლუარსაბ ბატონიშვილის გარდაცვალებისას ქართველებმა „ჭამა, ალაპი, გაცემა თათრისა და ქართველთ წესისა გარდაიხადეს ...“⁴ როგორც ვხედავთ, ქართული და ევროპული წყაროები ასახავს როსტომის დროს ცხოვრების ორმაგი სტანდარტის დამკვიდრების პროცესს, რაც ქრისტიანული და მუსლიმური ტრადიციების ერთდროულად შესრულებაში გამოიხატებოდა. ასეთი პრაქტიკა ქართველებს მუსლიმური ტრადიციებისადმი მიმღებლობა-შეგუებაში უნდა დახმარებოდა.

საისტორიო წყაროებზე დაყრდნობით, მიგვაჩნია, რომ რეალურად, ირანის მხრიდან „კომპრომისი“ იმაში გამოიხატებოდა, რომ სეფიანთა მიერ აღმოსავლეთ საქართველოში ისლამის გავრცელების ძალისმიერი გზები დიპლომატიური ლავირების – „რბილი ძალის“ მეთოდით შეიცვალა, რამაც გაცილებით დიდი ეფექტი იქონია.⁵

¹ ხ. ბაინდურაშვილი, შიიზმი თბილისში, (VIII-XVIII სს), ისტორიულ-ეთნოგრაფიული შტუდიები, IX, თბ., 2005, გვ. 152

² ვახუშტი ბატონიშვილი, ქართლის ცხოვრება, IV, გვ., 439.

³ დონ პიეტრო ავიტაბილეს „ცნობები საქართველოზე“ (XVII ს.), შესავალი, თარგმანი და კომენტარი ბ. გიორგაძისა, თბ., 1977, გვ., 34.

⁴ ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორია, ს. კაკაბაძის გამოცემა, საისტორიო მოამბე, II, ტფ., 1926, გვ. 55.

⁵ ხ. ბაინდურაშვილი, შიიტური მაზჰაბები თბილისში (VIII-XVIII სს.), ისტორიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაცია, თბ., 2022, გვ. 164-178.

დ. კარიჭაშვილი წერს, რომ როსტომ-ხანის მმართველობისას ფარსადან გორგიჯანიძის (1626-1696) მიერ ქართულ ენაზე ითარგმნა ყურანი.¹ ეს ინფორმაცია სხვაგან არსად დასტურდება. თუმცა, რაც დანამდვილებით ვიცით, როსტომ ხანის დროს, როგორც ჩანს, მისივე დაკვეთით, ფარსადან გორგიჯანიძის მიერ სპარსულიდან ქართულად ითარგმნა „ჯამი აბასი.“ ხელნაწერი დაცულია კ. კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში, ნომრით, S-174.

კოდექსი S-174 შეიცავს 280 გვერდს; ზომებია: 32X23,5; 31X21; შესრულებულია მხედრულით, ლამაზი კალიგრაფიით, თეთრი, კარგი ხარისხის ევროპულ ქაღალდზე; ხელნაწერის ბოლო გვერდების ქაღალდი განსხვავებულია – უფრო დაბალი ხარისხისაა; ყდა – აღმოსავლური, ტყავადაკრული მუყაო; ორივე ფრთა შემკულია ტვიფრული ოქროსფერი (ფერი დიდწილად გადასულია) ვარდულებით; ყდა ჩასმულია ოქროსფერ ჩარჩოში (ფერი აქაც დიდწილად გადასულია); ხელნაწერის გვერდები ჩასმულია ორი ოქროსფერი, ვიწრო ხაზების ჩარჩოში, ხოლო ტექსტი მოთავსებულია ოქროსფერი, ცისფერი და სალათისფერი ხაზებისგან შემდგარ ჩარჩოში; მხოლოდ პირველი გვერდია ჩასმული ოქროსფერი ვარდულის ჩარჩოში. ხელნაწერი რესტავრირებულია; დაუწერელია: ე. წ. სატიტულო ფურცლის მეორე გვერდი, ასევე **254, 272-280** გვერდები; მელანი – შავი, მნიშვნელოვანი სიტყვები და ფრაზები – სინგურით; აქვს ჭვირნიშანი – ორნამენტირებულ, ვიწრო ძელზე (პირობითად) დადებული გვირგვინი, მის ქვეშ კი **ყურმნის მტევანი. ყურმნის მტევნის ფილიგრანი 1724 წლიდან ჩნდება.**² ხელნაწერს აქვს კუსტოსი; კვადრატული ფორმის, ვიწრო, აღმოსავლური (ირანული) უნვანი ცისფერი, მარჯნისფერი, ოქროსფერი და შავი ყვავილოვანი ორნამენტებით არის შემკული. უნვანის შუაგულში, ოქროთი დაფერილ ადგილზე შავი მელნით, სპარსულად ჩაწერილია კოდექსის პირველი თხზულების სათაური: هو جامی عباسی بلغت گرجی – „ის (დმერთი)

¹ დ. კარიჭაშვილი, როსტომ მეფე, 1894, 50.

² С. А. Клепиков, Филиграни и штемпели на бумаге русского и иностранного производства XVII-XX века, М., 1959, გვ. 292

ჯამი აბასი ქართული სიტყვებით“ (სიტყვა-სიტყვით „ის (ღმერთი) აბასური კრებული ქართული სიტყვებით“). ხელნაწერს, მოგვიანებით, „სატიტულო გვერდზე“ განსხვავებული ხელით, შავი მელნით გაკეთებული აქვს წარწერა: „მუსურმანთ სარწმუნოება. შემოწირული ალექსანდრე როინაშვილისგან“. როგორც ჩანს, აღნიშნული კოდექსი „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას“ XIX საუკუნის ცნობილმა მოღვაწემ და ფოტოგრაფმა ალექსანდრე როინაშვილმა გადასცა. აქედან გამომდინარე, წიგნს აქვს აღნიშნული საზოგადოების ბეჭდები.

საინტერესოა, თუ რატომ გაუკეთეს ხელნაწერს პირობით სათაურად „მუსურმანთ სარწმუნოება“? ამის მიზეზი ფარსადან გორგიჯანიძის სიტყვებია, რომელსაც იგი „ჯამი აბასის“ შესავალში წერს. ხელნაწერის პირველივე გვერდზე ვკითხულობთ: „ქ. ნებიტა მღ~(რ)თისით ჩვენ უმცროსმან ყოვლათ უმცირესმან და ცოდვილმან და დამნაშავემა ყოვლლ(ი)ს ცოდვილთა და დამნაშავეთ უმეტესმან, პირშავმან და მონანავმა ნაქმართა ჩემთა, ფარსადან გორგიჯანიძემან ღმ(რ)თის ძალითა და შეწევნითა ჰელი მივჰყავ მუსურმანთ სასჯულო-წიგნისა და ყანუნის სათარგმნელადა.“¹ ვფიქრობთ, სწორედ ავტორის ამ სიტყვებმა განაპირობა ის, რომ წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ ხელნაწერი მუსლიმთა რელიგიურ წიგნად მიიჩნია, ხოლო მოგვიანებით, ამ მიზეზითა და იმით, რომ კოდექსი მხოლოდ ზედაპირულად დაათვალიერა, დ. კარიჭაშვილმა იგი ყურანად მიიჩნია, და ასე გაჩნდა ნარატივი იმის შესახებ, რომ ფარსადან გორგიჯანიძემ როსტომის დროს ქართულად თარგმნა ყურანი.

ხელნაწერის აღწერილობაში ვკითხულობთ, რომ კოდექსი XVII-XVIII საუკუნეებისაა და იგი ავტორის ერთ-ერთ ავტოგრაფს წარმოადგენს.² თუმცა, თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ფარსადან გორგიჯანიძე როსტომ ხანის ნაცვლად 1656 წელს გაიგზავნა ირანში და გამუსლიმების შემდეგ ისფაჰანის ტარუდას თანამდებობაზე

¹ ხეც. S-174, გვ. 1.

² ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, S კოლექცია, I, შედგენილია და დასაბუქდად დამზადებული: თ. ბრეგაძის, თ. ენუქიძის, ნ. კასრაძის, ლ. ქუთათელაძისა და ქრ. შარაშიძის მიერ ე. მეტრეველის რედაქციით, თბ., 1959, გვ. 191-193.

დანიშნეს, მიგვაჩნია, რომ „ჯამი აბასის“ თარგმანი XVII ს. 60-70-იან წლებში უნდა იყოს შესრულებული. ხოლო თვითონ S-174 ჭვირნიშნის მიხედვით XVIII საუკუნის 20-იან წლებს ეკუთვნის. აქედან გამომდინარე, იგი ფ. გორგიჯანიძის ავტოგრაფი ვერ იქნება. თუმცა, იმის დასაშვებობა, რომ ხელნაწერი ავტოგრაფული ნუსხიდან იყოს გადაწერილი, დიდია.

მ. ჯანაშვილი S-174-ზე დაყრდნობით ფარსადან გორგიჯანიძის ხუთ ნაშრომს გამოყოფს: 1. ქართულ-არაბულ-სპარსული ლექსიკონი, 2. ანჯანის ანბანი, 3. ოსმალეთის ხელმწიფეთა ამბავი, 4. მაჰმადიანთა სასჯულო წიგნი (მასში შედის „საკანონო გადასახადი“) და 5. ასოთ სამდერელი.¹ აღმწერების მიერ S-174 ერთ თხზულებად (//ერთ ნაშრომად) იყო მიჩნეული. თუმცა, მიგვაჩნია, რომ იგი ფ. გორგიჯანიძის შრომების კრებულს წარმოადგენს. როგორც S-174-ის დეტალური შესწავლა ცხადყოფს, იგი ოთხი დამოუკიდებელი თხზულებისგან შედგება:

1. **هو جامی عباسی بغت گرجی** – „ის (ღმერთი) ჯამი აბასი ქართული სიტყვებით“ – მოიცავს გვ. 1-20-ს;

2. ფარსადან გორგიჯანიძის მიერ შედგენილი **ქართულ-არაბულ-სპარსული ლექსიკონი** – გვ. 231-249; მასში შედის: ა) მთვარისა წლისა და მასკვლავის საკვლები – 249-250; ბ) ცის თორმეტი ბურჯი და მათი სახელები – გვ. 250; გ) სახელი და საქციელი შვიდისა ეტლისა – გვ. 250-251; დ) მუსლიმური წელთაღრიცხვის ანგარიში – გვ. 251-252; ე) ანჯანური ანბანი – გვ. 252; ვ) სასიზმრო მართალი და ჭეშმარიტი – გვ. 253

3. **ترجمه رساله اختلاجات اعضا** – „თარგმანი ასოთსამდერის ეპისტოლისა“ – გვ. 255-266;

4. **احواله سلسله عثمانجوگ گرجند نفر پادشاهی کرده اند در روم** – „ამბები (ამბავთა თანმიმდევრობა) ოსმან ჯუგისა (ოსმანთა დინასტიისა), თუ [მათგან] რამდენი კაცი გახდა რუმის ფადიშაჰი“ – გვ. 267-271; ეს თხზულება, რომელშიც ძალიან მოკლედ არის გადმოცემული ოსმალეთის სულთნების რიგითობა და მოღვაწეობა, სრულდება ჰიჯრის 1089 (=1678/9) წლის მოვლენებით.

¹ მ. ჯანაშვილი, ფარსადან გორგიჯანიძე და მისნი შრომანი, ტფ. 1896.

პირველის გარდა, დანარჩენი ტექსტების სათაურები S-174-ის აღმწერების მიერ მინაწერებად არის მიჩნეული.¹ რეალურად კი ისინი ცალ-ცალკე არსებული ნაშრომებია.

„ჯამი აბასი“ შიიტური ისლამის მიმდევართა ცხოვრების წესების კრებულია. იგი შაჰ აბას I-ის (1087-1629) ბრძანებით შეიხ ბაჰა ად-დინ მუჰამადმა (იგივე შეიხ ბაჰაიმ) (ჰ. 953-1031//1546/47-1621/22 წწ) შეადგინა და ირანის შაჰის პატივსაცემად „ჯამი აბასი“ ანუ „აბასური კრებული“ უწოდა. წიგნის დასაწყისში ნათქვამია, რომ შაჰ აბასმა, რომელიც დაინტერესებული იყო რელიგიური წესების შესრულებით, შეიხ ბაჰა ად-დინ მუჰამადს სთხოვა, რომ დაეწერა წიგნი, რომელშიც მუსლიმური წეს-ჩვეულებები და მუსლიმი მოსახლეობისთვის საჭირო იურიდიული საკითხები შარიათის ნორმებისა და შიიტური ფიკჰის საფუძველზე იქნებოდა ახსნილი. „ჯამი აბასი“ მალევე ითარგმნა ურდუზე. ეს წიგნი ირანში რამდენჯერმე გამოცემული (1974 და 2009 წწ.).²

ფარსადან გორგიჯანიძის მიერ ქართული ასოებით დაწერილი „ჯამი აბასი“ წარმოადგენს მუსლიმურ-შიიტური ლოცვების, წესებისა და რიტუალების სასწავლო სახელმძღვანელოს. მასში არაბულ ენაზე წარმოსათქმელი ლოცვები ქართული ასოებით არის გადმოცემული. მუსლიმური რიტუალების არაბული სახელები ქართულად არის განმარტებული. „ჯამი აბასი“ ხაზგასმით საუბრობს მორწმუნე მუსლმისთვის სუნათის, განბანვის და ლოცვის აუცილებლობასა და მის მნიშვნელობაზე. წიგნი დეტალურად აღწერს მუსლიმის მიერ შესასრულებელ წესებს, რომელიც ცხოვრების ყველა სფეროს ეხება. რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია, წიგნში აღწერილია სხვადასხვა ნამაზის დროს გასაკეთებელი რაქათები, ახსნილია არაბული ლოცვების ქართული შინაარსი, ხაზგასმულია ნამაზის დროს არაბული ენის მნიშვნელობა (მაგ. თუ ლოცვა არაბულ ენაზე არ წარმოითქვა, იგი ბათილია) და ა.შ.

¹ ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, S კოლექცია, I, შედგენილია და დასაბეჭდად დამზადებული: თ. ბრეგამის, თ. ენუქიძის, ნ. კასრამის, ლ. ქუთათელაძისა და ქრ. შარაშიძის მიერ ე. მეტრეველის რედაქციით, თბ., 1959, გვ. 191-193

²<https://lib.eshia.ir/12747/1/2>

წიგნის დასაწყისში ფარსადან გორგიჯანიძე წერს, რომ „ჯამი აბასი“ არაბულიდან სპარსულად და სპარსულიდან ქართულად ვთარგმნეო.¹ თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ მას მხოლოდ ტექსტის არაბული ლოცვების სპარსული განმარტებებისა და მნიშვნელობების ქართული შინაარსობრივი ან სიტყვასიტყვითი თარგმანი და ქართული ასოებით გადმოწერა ეკუთვნის.

„ჯამი აბასი“-ის მნიშვნელობის შესახებ ფარსადან გორგიჯანიძე წერს: „ამაების (მუსლიმური წესების – ხ. ბ.) ცოდნა მუსურმანთ მართებს და არცარას ქრისტიანს დაუმარცხებს და კიდევ უჯობს ყოვლის კაცსა რომ ყოვლის რჯულისა რამე იცოდეს და კარგისა და ავის გარკვევა შეეძლოს“.²

ძალიან მნიშვნელოვანია, ის, რომ „ჯამი აბასიც“ და ხელნაწერ S-174-ში შემავალი ყველა თხზულება მიუხედავად მისი შინაარსისა და დანიშნულებისა, „ქანწილით“, ანუ ქრისტეს ხსენებით იწყება. მაგალითად, „ქ. ნებითა მღ(რ)თისით ჩვენ ... ფარსადან გორგიჯანიძემან ღმ(რ)თის ძალითა და შეწევნითა ჰელი მივჰყავ მუსურმანთ სასჯულო-წიგნისა და ყანუნის სათარგმნელადა“³ („ჯამი აბასის“ დასაწყისი); „ქ. დიდება დიდებულსა არავისგან გადიდებულსა ვსთხოვე მაღლიდა შეწევნა მძლეთამძლესა ...“⁴ (ქართულ-არაბულ-სპარსული ლექსიკონის დასაწყისი); „ქ. ასოთსამღერელი მართალი და ჭემმარიტი და დაცდენილი დანიელ მოციქულისაგან“⁵ (ასოთსამღერელის დასაწყისი); „ქ. ანბავი ოსმანჯუგის ნათესავისა, თუ რამდენმან იკელმწიფა ურუმში“⁶ („ოსმანჯუგის ამბის“, დასაწყისი). თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ ფ. გორგიჯანიძე რას წერს საკუთარ თავზე (... ცოდვილმან და დამნაშავემა ყოვლ(ი)ს ცოდვილთა და დამნაშავეთ უმეტესმან, პირშავმან და მონანავმა ნაქმართა ჩემთა, ...), კარგად დავინახავთ იმ ფსიქო-ემოციურ განწყობას, რასაც იძულებითი გამუსლიმების გზაზე მდგარი ქართველები განიცდიდნენ.

¹ ხეც. S-174, გვ. 1.

² ხეც. S-174, გვ. 1.

³ ხეც. S-174, გვ. 1.

⁴ ხეც. S-174, გვ. 231

⁵ ხეც. S-174, გვ. 255.

⁶ ხეც. S-174, გვ. 267.

ფარსადანის მიერ თარგმნილი „ჯამი აბასი“ დედნის ზედმიწევნით თარგმანს არ წარმოადგენს. იგი უფრო რედაქციული ვერსიაა. დედნისგან განსხვავებით იგი თავებად არ არის დაყოფილი. თუმცა, თემატიკა ერთმანეთს მიჰყვება.

მიგვაჩნია, რომ „ჯამი აბასი“ ქართლში სეფიანთა რელიგიური პოლიტიკის ერთგვარ მაგალითსა და ამ პოლიტიკის შედეგს წარმოადგენს. ამ წიგნის არსებობა, რა თქმა უნდა, მის საჭიროებაზე მეტყველებს. „ჯამი აბასი“ პრაქტიკული დანიშნულების იყო. მისი საშუალებით ქართველ მუსლიმ სასულიერო პირს როსტომ ხანის დროს ახლად გამუსლიმებული ქართველებისთვის უნდა აეხსნა მუსლიმური ლოცვების მნიშვნელობა, რომლებიც აუცილებლად არაბულ ენაზე უნდა შეესრულებინათ და ესწავლებინა მუსლიმური რიტუალების შესრულების წესი; ეს ყოველივე კი ქართველებს ისლამის გააზრებულად აღიარებაში უნდა დახმარებოდა.

მეორე კოდექსი, რომლის დანიშნულების შესახებ განსხვავებული აზრი გვაქვს, არის S-16. ხელნაწერი წარმოადგენს ქართული ასოებით დაწერილ სპარსულ ოთხთავს. მასში შესულია მათეს (3r-108v), მარკოზის (109r- 172v), ლუკას (173r- 278v) და იოანეს (279r-357v) სახარებები; ზომა: 29,9X19,5; 23,5X14,5; სულ ხელნაწერი 358 გვერდს მოიცავს, აქედან 2r-v და 108v დაუწერელია. ოთხთავი გადაწერილია ლამაზი მხედრულით შავი მეღვინით; სათაურები სინგურითაა შესრულებული. ხელნაწერი მდიდრულადაა შემკული და ერთი შეხედვითაც ეტყობა, რომ მაღალი ფეოდალური ფენის წარმომადგენლის დაკვეთით არის შესრულებული. ხელნაწერის გვერდები შემკულია რომბის ფორმის ოქროს ფიგურებითა და ოქრომელნის ხშირი წინწკლებით, რომლებიც გვერდების ჩარჩოს ქმნის. ზოგ ფურცლებზე რომბებიდან ოქრომელანი გადასულია და რომბები ვერცხლით დაფერილის შთაბეჭდილებას ტოვებს. ხელნაწერი შესრულებულია მაღალი ხარისხის ევროპულ ქაღალდზე, რომელსაც აქვს არაერთი ჭვირნიშანი (ხარი, ცხენი, სახედარი, შუბოსანი მხედარი, RIVE RDITO (?), GBC და ა. შ.); ხელნაწერი უთარიღოა; აქვს კუსტოსი; დასმული აქვს ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ბეჭედი.

მკვლევართა აზრით, ხელნაწერი, ჭვირნიშნებიდან გამომდინარე (მხედრიანი ცხენი, ცხენი, ხარი) სავარაუდოდ, XVII საუკუნეში ან XVIII საუკუნის პირველი მეოთხედის შემდგომ პერიოდს უნდა ეკუთვნოდეს.¹ 1r-ზე არსებული მინაწერის მიხედვით, მისი ერთ-ერთი მფლობელი ერეკლე II-ის შთამომავალი ივანე ანდრონიკოვი უნდა ყოფილიყო.² ეს ინფორმაცია საფუძველს გვამლევს ვივარაუდოთ, რომ ხელნაწერის დამკვეთი და მისი თავდაპირველი მფლობელი აღმოსავლეთ საქართველოს სამეფო ოჯახის წევრი იყო.

ხელნაწერის ფონეტიკური და კოდიკოლოგიურ-პალეოგრაფიული შესწავლით არაერთი მეცნიერი³ დაინტერესდა. თუმცა, S-16 დღემდე, ისტორიული და იდეოლოგიურ-პოლიტიკური მიმართულებით კვლევის საგანი არ ყოფილა.

მ. ხუბუას მიაჩნია, რომ S-16-ს დედანს სანკტ-პეტერბურგის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტში თეიმურაზ ბატონიშვილის კოლექციაში დაცული C-268 წარმოადგენს. წიგნი ნადერ შაჰის (1736-1747 წწ) დროს ისფაჰანში არაბულიდან სპარსულად ითარგმნა, ხოლო მოგვიანებით კი, თბილისში ჩამოტანის შემდეგ ქართული ასოებით შესრულებული ასლი მომზადდა.⁴ მეცნიერი აღნიშნავს, რომ

¹ ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, S კოლექცია, I, შედგენილია და დასაბუქდად დამზადებული: თ. ბრეგაძის, თ. ენუქიძის, ნ. კასრაძის, ლ. ქუთათელაძისა და ქრ. შარაშიძის მიერ ე. მეტრეველის რედაქციით, თბ., 1959, გვ. 25; მ. ხუბუა, „ოთხთავის სპარსული ხელნაწერები XVII-XVIII სს. საქართველოს მუზეუმში“ ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები, I, თბ., 1954, გვ. 171 (გვ. 163-185).

² ნ. დუნდუა, კორნელი კეკელიძის ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცული ქართული ასოებით შესრულებული სპარსული სახარება, ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო, XIII, თბ., 2021, გვ. 272-278.

³ მ. ხუბუა, დასახ. ნაშრ.; ო. სულაძე, ივანე ჯავახიშვილის სპარსული ოთხთავის ერთი ხელნაწერის შესახებ, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 2, თბ., 1979, გვ. 87-90; ნ. დუნდუა, დასახ. ნაშრ.;

⁴ მ. ხუბუა, „ოთხთავის სპარსული ხელნაწერები XVII-XVIII სს. საქართველოს მუზეუმში“ ენათმეცნიერების ინსტიტუტის შრომები, I, თბ., 1954, გვ. 167 (გვ. 163-185)

„თეიმურაზისეული ნუსხიდან უშუალოდ გადმოწერილი მასალების შედარება ქართული დამწერლობის სპარსული ოთხთავის შესატყვის მონაცემებთან ამტკიცებს მათ სრულ იდენტობას.“¹ აქედან გამომდინარე, S-16 თბილისში XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში უნდა შექმნილიყო (ჯერ C-268-ის სპარსული ტექსტიდან სამუშაო ვერსიის ქართული ტრანსლიტერაცია მომხდარიყო, ხოლო შემდეგ უშუალოდ ხელნაწერი მომზადებულიყო). როგორც მ. ხუბუა აღნიშნავს, ხელნაწერი – ხეც. S-16, და (პაი)C-268 სპარსული სალიტერატურო ენის თვალსაზრისით ერთი რედაქციისაა,² რაც სავსებით ლოგიკურია, რადგან პირველი წარმოადგენს მეორის ტრანსლიტერაციას.

შედარებით ადრინდელ პერიოდს, XVII-XVIII სს. მიჯნას, ეკუთვნის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცული კოდექსი (ხეც.) P-55, რომელიც სპარსულად დაწერილ ოთხთავს წარმოადგენს. სახარებათა ტექსტები, მთარგმნელის შესავლის მიხედვით, ჰიჯრ. 1108 (=1696/7) წ. ირანის შაჰის შაჰ სულთან ჰუსეინ I-ის (1694-1722 წწ) ბრძანებით არაბულიდან სპარსულად თარგმნა იბნ ესმაილ ალ ჰოსეინ მოჰამად ბაყერიმ.³ P-55-ის აშიებზე მრავლად არის მთარგმნელის კომენტარები და შენიშვნები. არაბული რიცხვებით და სპარსული ასოებით ტექსტზე არსებული მონიშვნები ასევე შესაბამისი მონიშვნებით გატანილია აშიებზე; კომენტარები ძირითადად იწყება სიტყვებით: „آیند“ – „ამბობენ, რომ“ და ა.შ. (ეს საკითხი ცალკე კვლევის საგანს წარმოადგენს და ამ ეტაპზე სიღრმისეული მსჯელობისგან თავს ვიკავებ).

როგორც მ. ხუბუა აღნიშნავს, ხელნაწერები, C-268 და P-55 ერთი რედაქციისაა. S-16 „რედაქციულად იმეორებს თუმცა უცვლელად (უდიდეს შემთხვევაში) 1696 წელს ისპაჰანში (შაჰ-ჰუსეინის ბრძანებით) გაფორმებული სპარსული ოთხთავის (P-55 – ხ.ბ.)

¹ მ. ხუბუა, დასახ. ნაშრ. გვ. 184.

² მ. ხუბუა, დასახ. ნაშრ. გვ. 167.

³ ხეც. P-55, 3v-4r.

შესატყვის ადგილებს, მაგრამ მისგან მაინც არ არის დამოკიდებული და უეჭველია, მის მომდევნო ხანაშია გაფორმებული.“¹

მიუხედავად ერთი რედაქციულობისა, S-16-ს, **C-268-სა და P-55-ს** შორის ჩემი აზრით იკვეთება ე. წ. რელიგიურ-პოლიტიკური ნიუანსები, რაც ძალზედ მნიშვნელოვანია: 1. ხეც. P-55-ის სახარების ყველა ტექსტი, დანარჩენებისგან განსხვავებით, იწყება ფორმულით „სახელითა მამისათა და ძისათა და სულისა წმიდისათა“, ხოლო იოანეს სახარების დასაწყისში (121r) ფურცლის ზედა კიდეზე ბისმალაია არის მიწერილი. 2. S-16-ს, **C-268-ს არ აქვს განმარტებები და შენიშვნები, რისი სიუხვითაც გამოირჩევა P-55.** აქედან, P-55 განკუთვნილი იყო მუსლიმი სასულიერო პირებისთვის, ხოლო S-16 და C-268 ქრისტიანი სასულიერო პირებისთვის.

ის ფაქტი, რომ ირანში სახარების სპარსული თარგმანი განხორციელდა, სეფიანთა სახელმწიფოში რელიგიური დიალოგის არსებობაზე მიანიშნებს, რაც შაჰ სულთან ჰუსეინის ტახტზე ასვლამდე უნდა დაწყებულიყო. ჩვენ მიერ განხილული ხელნაწერები ქრონოლოგიურად შემდეგნაირად დალაგდება: P-55 – XVII-XVIII სს. მიჯნა; C-268 – XVIII ს. პირველი ნახევარი და S-16 – XVIII ს. მეორე ნახევარი.

ქართული ასოებით დაწერილი სპარსული ოთხთავის შესახებ (ხეც. S-16) არსებული მოსაზრებების მიხედვით იგი: 1. ემსახურებოდა ქართველების დენაციონალიზაციას და 2. იგი და ზოგადად ამ ტიპის კოდექსები ენაში გავარჯიშების მიზნით იყო შექმნილი:

1. ც. აბულაძე – „გასაგებია, რომ სულით ხორცამდე ქრისტიანი ბატონიშვილები ოთხთავსა და ფსალმუნს ირჩევდნენ თურქულსა და სპარსულ ენაში სავარჯიშოდ. თეიმურაზმა ქართულიდან სპარსულად „საქმე მოციქულთაც“ თარგმნა“.²

¹ მ. ხუბუა, დასახ. ნაშრ. გვ. 171.

² ც. აბულაძე, ქართული ანბანით ტრანსლიტირებული თურქული ტექსტები, მრავალთავი, XXI, თბ., 2005, გვ. 184 (გვ. 180-185).

2. ე. გიუნაშვილი, თ. აბულაძე, – „The main-tactic in the gradual Islamization of the population was to have ethnical Georgian priests reading Gospels in Persian and Ottoman (Turkish) languages in Christian Churches of the eastern and western principalities of Georgia (Kartli-kakheti and Meskheta) “. – „მოსახლეობის თანდათანობითი ისლამიზაციისთვის მთავარი ტაქტიკა იყო, ის, რომ ეთნიკურად ქართველ მღვდლებს საქართველოს აღმოსავლეთისა და დასავლეთის სამთავროების (ქართლ-კახეთი და მესხეთი) ეკლესიებში სახარება ქრისტიანი მოსახლეობისთვის სპარსულ და ოსმალურ ენებზე წაეკითხათ.“¹
3. ნ. დუნდუა – იზიარებს ც. აბულაძის მიერ გამოთქმულ მოსაზრებას ამ ტიპის კოდექსების „ენაში გავარჯიშებისთვის“ შექმნასთან დაკავშირებით და წერს, რომ „ამ საკითხთან დაკავშირებით გამოთქმულ მოსაზრებათა შორის ყველაზე დამაჯერებლად ქ-ნი ცისანა აბულაძის მოსაზრება მიგვაჩნია.“²

გამოთქმულ მოსაზრებებს ვერ დავეთანხმებით შემდეგი გარემოებებიდან გამომდინარე:

1. საქართველოში რელიგიათაშორის სიტყვისგების პრაქტიკას მრავალი საუკუნის ისტორია აქვს. ამაზე მეტყველებს სხვადასხვა დროს ქართულ ენაზე შექმნილი ორიგინალური ანტიმუსლიმური ნაშრომები: არსენ ვაჩეს ძის „წსენება სიტყვისგებისა“,³ „ფსალმუნით სიტყვისგება“,⁴ ბაგრატ მუხრანბატონის „მოთხრობა სჯულთა უღმრთოთა თათრისათა“,⁵ რომელიც მოგვიანებით იაკობ შემოქმედელმა გალექსა, და ტიმოთე გაბაშვილის „აგარიანთათვის“⁶ (თითოეულ მათგანზე სპეციალური სამეცნიერო ნაშრომები გვაქვს გამოქვეყნებული). როგორც დასახელებული ნაშრომების შესწავლიდან ირკვევა, ქართველი სასულიერო პირები მუსლიმებთან გამართულ

¹ H. Giunashvili, T. Abuladze, Notes on the Persian Gospel Manuscript in Georgian Script, Iran Namag, Vol. 5, №4, 2021, გვ. 110 (გვ. 102-119).

² ნ. დუნდუა, დასახ. ნაშრ. გვ. 278.

³ ხეც. Q-50

⁴ ხეც. H-394

⁵ ხეც. S-1338, Q-90 და სხვ.

⁶ ხეც. S-3244

რელიგიურ პაექრობაში გამარჯვებულები გამოდიოდნენ, რადგან მათ სათანადო ცოდნა ჰქონდათ არა მხოლოდ ქრისტიანულ რელიგიაში, არამედ ისინი კარგად იცნობდნენ არაბთა ისტორიას, ისლამის რელიგიურ მოძღვრებასა და ყურანს.

2. მოცემულობა იცვლება XVII ს. 30-იანი წლებიდან. ქართლში როსტომ ხანის მმართველობის პერიოდში, მისი რელიგიური პოლიტიკიდან გამომდინარე (რაზეც ზემოთ გვქონდა საუბარი), ქართლში ანტიმუსლიმური პოლემიკური ნაშრომი არ დაწერილა. უფრო მეტიც, როგორც ჩანს, ყურადღება აღარ ექცეოდა ქართველი სასულიერო პირების სათანადო მომზადებას სიტყვისგების პრაქტიკაში, რაც თავისთავად გულისხმობდა ისლამის რელიგიის არგუმენტირებულ კრიტიკას.

3. XVII ს. მეორე ნახევარში ქრისტიან და მუსლიმ სასულიერო პირთა შორის გამართული პაექრობები ქრისტიანთა მარცხით მთავრდებოდა. მაგ.: ირანელი ავტორის, ზაჰირ ად-დინ თაფრეშის „ჭეშმარიტების შემწეობა“ გადმოგვცემს ქართლის სამეფო კარზე გამართულ რელიგიურ პაექრობას (სულ სამი პაექრობა გაიმართა შაჰნავაზისა (1658-75) და მისი შვილის – არჩილის კარზე), რომლის დროსაც იგი ანტიოქიის პატრიარქ მაკარიოსს და „რუმელ“ მღვდელს – პატრ გაბრიელს დაუპირისპირდა.¹ საღვთისმეტყველო პოლემიკაში მუსლიმმა ღვთისმსახურმა გაიმარჯვა და რაც ყველაზე საგულისხმოა, მონაწილეთა შორის ქართველი სასულიერო პირი დასახელებული არ არის.

4. XVII ს-ის უკანასკნელ მეოთხედში ქართლის მეფის გიორგი XI - ის დაკვეთით იაკობ შემოქმედელმა ბაგრატ მუხრანბატონის „მოთხრობა სჯულთა უღმრთოთა თათრისათა“ გალექსა. როგორც ვხედავთ, ქართველებმა ახალი ანტიმუსლიმური ნაშრომი ვერ დაწერეს და მხოლოდ ძველის გადახალისებით დაკმაყოფილდნენ. რაც ერთის მხრივ საღვთისმეტყველო ცოდნის დაქვეითებაზე, ხოლო მეორე მხრივ ქართული ეკლესიის ირანის შაჰისადმი ლოიალურ

¹ მ. თოდუა, ქართულ-სპარსული ეტიუდები, III, თბ., 1979, გვ. 90.

დამოკიდებულებაზე მიუთითებს (როსტომ ხანის პერიოდიდან მოყოლებული ქართული ეკლესია ირანის შაჰების გავლენის ქვეშაა).

5. XVIII საუკუნეში ირანშიც და ქართლშიც ვითარება იცვლება. ნადერ შაჰი (1736-1747) სეფიანთა რელიგიურ პოლიტიკას გაემიჯნა და თეიმურაზ II-ს (1744-1762) ქართლის, ხოლო ერეკლე II-ს (1744-1798) კახეთის ტახტზე ქრისტიანული წესით კორონაციის უფლება მისცა. ამის შემდეგ თბილისში დაიწყო გამუსლიმებულ ფეოდალთა საჯარო ნათლობები, ანუ ქრისტიანულმა რელიგიამ მაღალ ფეოდალურ საზოგადოებაში კვლავ თავისი პოზიციები დაიბრუნა.

XVII ს. ბოლოდან ირანში რელიგიური პოლემიკის გააქტიურებაზე მეტყველებს ხელნაწერები P-55 და C-268. სწორედ XVII-XVIII საუკუნეებში შექმნილი პოლიტიკური და რელიგიური ვითარების გათვალისწინებით, მიგვაჩნია, რომ S-16-ს ან მისი მსგავსი ტიპის კოდექსის შექმნა (ქართულად ტრანსლიტირებული ოსმალური სახარება)¹ გათვალისწინებული იყო რელიგიური პოლემიკისთვის. S-16-ს ვიზუალური მხარეც ცხადყოფს, რომ მისი დამკვეთი უმაღლესი საერო ან სასულიერო პირია. შეუძლებელია, რომ ასეთი სქელტანიანი, რელიგიური მნიშვნელობის და ძვირადღირებული კოდექსი „ენაში სავარჯიშოდ“ შეექმნათ. მით უფრო მაშინ, როდესაც აღმოსავლეთ საქართველო ირანული კულტურის დიდ გავლენას განიცდიდა და სპარსული ენა ქართულ სოციუმში, განსაკუთრებით, მაღალ ფეოდალურ საზოგადოებაში ფართოდ იყო გავრცელებული. იგი წარმოადგენდა დიპლომატიის, პოეზიისა და ლიტერატურის ენას.

ქართულად ტრანსლიტირებული სპარსული ოთხთავი (ხეც. S-16) (ასევე ქართულად ტრანსლიტირებული ოსმალური ტექსტები) მხოლოდ ლოკალური, ქართული მოვლენა არ არის. საგულისხმოა,

¹ რაც შეეხება ქართულად და სპარსულად შედგენილ ორენოვან ხელნაწერს H-2290 და S-418-ში არსებულ სპარსულ ტექსტს, ესენი ქართულ-სპარსული სასაუბროსა და მარტივი ლექსიკონის ტიპის ხელნაწერებია, გარდა ამისა, ისინი ძვირადღირებულ კოდექსთა რიცხვს არ მიეკუთვნება.

რომ XVIII საუკუნეში ხდება ასევე სპარსული სახარებების სომხური დამწერლობით ტრანსლიტერაცია. მატენადარანში დაცული ამ ტიპის ხელნაწერებზე (№ 8492, № 3044) არსებული კოლოფონები პირდაპირ გვეუბნება, სომხური სკრიპტით დაწერილი სპარსული სახარება სომხებს მუსლიმ სასულიერო პირებთან რელიგიური პოლემიკისთვის სჭირდებოდათ.¹

ამდენად, ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი გარემოებებიდან გამომდინარე, მიგვაჩნია, რომ ქართული ასოებით ტრანსლიტირებული სპარსული ოთხთავი (ხეც. S-16) პრაქტიკული დანიშნულებისაა და იგი მუსლიმ სასულიერო პირებთან რელიგიური პოლემიკისთვის იყო განკუთვნილი.

¹ Hasmik Kirakosian, On the Colophons to the Two Persian Gospels Manuscripts in Armenian Script (Matenadaran № 3044 and № 8492), (ქურნ.) ეჭმიაძინი (სომხურ ენაზე), №5, 2018, გვ. 69 (გვ. 56-70)